

ŞAFİİ’NİN KİYAS ANLAYIŞI

Al-İmam Al Şafî’s Perspective on Qiyas

“Şafîî’nin Kıyas Anlayışı”, Soner Duman, İSAM
Yayımları, İstanbul 2009, 284 s.

Ayşe KOÇ*

İslam dininde aklın yeri, önemi, fonksiyonu gibi konular İslam düşüncesinde ilk dönemlerden itibaren üzerinde tartışılan meselelerden biri olmuştur. Usul ve fûrû-i fıkıh perspektifinden bakıldığında ise aklın ehemmiyeti ve rolü, daha çok re’y etrafında yapılan tartışmalarla şekillenmiştir. Tanıtımını yapacağımız bu kitap, bir hüküm çıkarma metodu ve aynı zamanda İslam dininin de kaynaklarından biri kabul edilen kıyasın, Şafîî metodolojisinde nasıl ele alındığını ve nasıl değerlendirildiğini ortaya koyan titiz bir çalışmanın ürünüdür. Bu kitap, hem ehl-i re’y hem de ehl-i hadis fikhına vâkıf olan Şafîî’nin kıyas hakkındaki görüşlerini oldukça tafsilatlı bir şekilde izah etmektedir. Aynı zamanda bu kitap, Soner Duman’ın doktora tezidir.

Yazar hakkında kısa bilgi vermek gerekirse... Soner Duman 1998 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. 2000 yılında Cessas’ın *el-Fusûl fi’l-Usûl* adlı eserinde “İllet” kavramı konusu ile yüksek lisansını, 2007’de doktorasını tamamladı. 2011 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde İslam Hukuku bölümünde öğretim üyesi oldu. 2014 yılında aynı üniversitede Doçent oldu ve

* Yüksek Lisans Öğrencisi, e-posta: ayse-koc-07@hotmail.com

halen bu üniversitede İslam Hukuku Anabilim dalı başkanlığını yürütmektedir. İSAM Yayınları bu doktora tezinin basımını üstlenmiştir.

Bu çalışma, Şafî'nin kıyas kavramını 'cüz'iden cüz'ie geçiş' manasında dar bir anlamda değil, içtihat anlamında kullandığını öne sürmektedir. Bu bağlamda Şafî için öne sürülen, "İctihadı kıyasa indirgemek suretiyle içtihadın alanını daralttığı" eleştirilerine cevap verir. Ayrıca bu çalışma Şafî'nin, içtihadı kıyasa indirgemediği, aksine kıyası içtihat seviyesinde geniş bir anlamda kullandığı yönündeki düşüncelerini ispat etmeye çalışır.

Tanıtımı yapılan kitabın yazarı, Şafî'nin kıyas anlayışı üzerine yapılan çalışmaların daha çok onun *er-Risâle* adlı eseri temel alınarak yapıldığını ve bunun da teorik düzeyde kaldığını ifade etmektedir. Bu sebeple bu konunun sadece teorik planda kalmayıp uygulama alanında da incelenip ortaya konulması için Şafî'nin *el-Ümm* adlı eserindeki uygulamaya dair örneklerden çokça faydalanır. Böylece Şafî'nin kıyas anlayışı teorik ve pratik yönüyle ele alınmaktadır. Yazar bu çalışmada Şafî'nin kıyas anlayışı ile ilgili herhangi bir sınırlandırma yapmaksızın konuyu bir bütün halinde ortaya koymaya çalışmıştır.

Kitap; araştırmanın amacı, kaynakları, yöntemi, Şafî'nin hayatının anlatıldığı ve eserlerine yer verildiği giriş kısmından sonra beş ana bölümde incelenmiştir. Eserde grafiklere ve şekillere yer verilmemiş olup kitap 284 sayfadır. Ayrıca kitabın dış kapağı sade ve fıstık yeşili bir tasarımdan oluşmaktadır. Nitekim bu çalışmada yazarın hedefi; Şafî'nin kıyas kavramının, gerek teorik açıklamalarında gerekse uygulamalarında sonraki dönem usul literatüründe yer alan kıyasın daha genel olduğunu göstermektir. Bu sebeple bu çalışmada tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Yazar, tanıtımı yapılan eserinde anlaşılır ve akıcı bir dil kullanmıştır. Ayrıca örnek meselelerle konuları anlaşılır hale getirmiştir. Bununla birlikte kitapta kısaltmalar ve dizin de bulunmaktadır. Nitekim birinci bölüme baktığımızda "Kıyas Kavramına Genel Bir Bakış" başlığıyla birlikte İctihad-Kıyas ilişkisi ele alınmıştır. Yazar, içtihadın, lafzın zâhirî mânasının anlaşılması çabasıyla, mâna ve amacının anlaşılması ve nassların bıraktığı boşlukların aynı sistem içinde tamamlanması çabasına kadar uzanan geniş bir alanda söz konusu olduğunu belirtir. Birinci bölümün son ana başlığı Usûlî Kıyas'tır. İslam düşüncesinin

ilk döneminde kıyas kavramının sonraki usûlcülerin anladığından daha geniş bir anlam ifade etmekte olduğunu söyleyen yazar, Şafîî'nin kıyas anlayışını “usûl-i kıyas” terimi ile ifade etmiştir. Bu başlık altında kıyasın tanımı, hüccet değeri, taksimi ve türleri, epistemolojik değeri, sahası, rükün ve şartları ve kıyas-yorum ilişkisine yer verilmiştir.

Bu bölümün son kısmında ise kıyas, kuvvet-zayıflık bakımından celî ve hafî kıyas; dayanağı (illetin zikredilip zikredilmemesi) bakımından illet kıyası, delâlet kıyası, kıyâs fi ma'ne'l-asl, şebah kıyası; ortak vasfın fe'r'deki derecesi bakımından evlâ, müsâvî ve ednâ kıyas; hükmün olumlu veya olumsuz yönden genişletilmesi bakımından tard kıyası, aks kıyası olarak bölümlere ayrılmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde ise “Şafîde Şer'î Deliller ve İctihad-Kıyas Kavramına Genel Bir Bakış” başlıkları ele alınmıştır. Burada Şafîî'nin beyan teorisi ve şer'î deliller konusundaki birçok konuya değinilmiştir. Şafîî'ye göre beyan kavramı; kökleri bir, dalları ayrı anlamları bir araya getiren bir ifadedir. Yazara göre beyan konusu ile başlayan Şafîî'nin *er-Risâle* adlı eseri, bir yönüyle beyan konusunun açılımı niteliğinde; *el-Ümm* eserinde *er-Risâle*'nin uygulaması niteliğindedir.

Şafîî'ye göre geçerli deliller; kitab, sünnet, eser (sahâbî kavli), icmâ ve kıyas'tır. Sonradan “edille-i erbaa” olarak anılan dört delil Şafîî tarafından “cihetü'l-ilm” olarak ortaya konur. Şafîî ıstıslah, örf, istishab gibi şer'î delilleri ismen zikretmese de pratikte bunlara yer verir. Yukarıda zikrettiğimiz meselenin ardı sıra Soner Duman, “Şafîî'de İctihad/Kıyas Kavramına Genel Bakış” başlığı altında içtihat ve kıyas'ın tanımına yer verdikten sonra, içtihatın meşruiyeti ve sınırları, içtihat-kıyas sonucu ulaşılan hükmün bağlayıcı olması, içtihat-kıyasta aklın rolü, içtihat-kıyas ile delil arasındaki ilişki, içtihatın sağladığı bilginin değeri ve içtihat ehliyeti konularını izah etmiştir. İctihad-kıyas ile ilişkili olarak istinbat, istidlâl ve re'y kavramlarını örneklerle açıklamıştır. İctihad-kıyas ile naslar arasındaki ilişkiyi de nassın yorumunu teyit, nassın âmını tahsis ve mutlakını takyid, nassın hükmünü genişletme, birbiri ile çelişen nasslar arasındaki tercih konularını Şafîî'nin *el-Ümm* adlı eserinden alıntı yapılan pek çok örnekle izah etmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü “Şafîî'de Usulî Kıyas”tır. Yazar Şafîî'nin, usul-î kıyas'ın tanımını yapmadığını ifade etmekle beraber, kıyasın hangi unsurları taşıması

gerektiğine dair bilgilere yer vermiştir. Şafî'ye göre kıyasın rükünleri; asıl, aslın hükmü, fer' ve illet'tir. Kitapta Şafî'nin akıl, cem', şibh, bi-menzileti, sevâ, mâna, misl, kezalik, raâ kelimeleri ve türevlerine, ke/kemâ ve şart edatlarını kullanarak yaptığı kıyaslara çokça örnek verilmiştir. Kıyâs bi-nefyi'l-fârik ve kıyasu'l-aks başlıkları altında da içeriğe dair örnekler zikredilmiştir. Sonrasında eser; Şafî'de usul-î kıyasın türleri, sahası, rükün ve şartları ve kıyasın sağlamlığının tespitinde müctehidin göz önünde bulundurması gereken noktaları detaylı bir şekilde izah etmektedir. Bu bölüm, kitabın omurgasını teşkil etmekte ve kitabın ismi bu bölümde karşılığını bulmaktadır. Yazar bu bölümde, genel çerçevede Şafî'nin kıyas anlayışını örneklerle zenginleştirerek açıklığa kavuşturmuştur.

Kitabın dördüncü bölümü “Şafî'de Kıyas-Yorum İctihadı İlişkisi” adı altında oluşturulmuştur. Yazar, Şafî'de kıyas-yorum içtihatı ilişkisini belirlerken şu iki hususu göz önünde bulundurmıştır: Birincisi, Şafî'nin kullanımındaki “kıyas” kelimesinin, usul-î kıyasın yanında yorum içtihadına dair uygulamalar olduğudur. Onun içtihat-ı kıyası beyan türü olarak ortaya koyması, yorum ile kıyasın iç içe olduğunu gösteren önemli bir göstergedir. İkincisi ise, Şafî'nin yorum içtihadında kıyastan da faydalanmış olduğudur.

Bu bölümde ilk olarak “Şafî'de Kıyasın Yorum Bağlamında Kullanılması” başlığı altında nassın delâleti, illetin nas tarafından belirtilmesi, mukayyed nassı mutlak olarak görmek, dilde kıyas, tenkihu'l-menât ve istidlâl konularına verilmiş ve bu konular tatmin edici örneklerle desteklenmiştir.

Soner Duman, Şafî'ye göre en güçlü kıyasın, nassın delâleti olduğunu söyler. Şafî, bir şeyin azının haram kılınmasından çoğunun da haramlık bakımından onun gibi olduğu görüşünü açıkladıktan sonra *er-Risâle*'den örnekler verir. İletinin nas tarafından belirtilmesi halinde hükmün illetin bulunduğu bütün durumlara kıyas yoluyla taşınacağını kabul eden Şafî, nasslarda mutlak olarak yer alan hükmü, aksine bir delil ortaya çıkıncaya kadar mutlak kabul eder ve buna kıyas adını verir.

Dördüncü bölümün ikinci başlığı, “Şafî'de Yorum İctihadında Kıyastan Yararlanma” konusudur. Şafî, âmmin kıyas ile tahsisinin ancak kitap, sünnet veya icma ile olabileceğini belirtir. Yazar, *el-Ümm*'den Şafî'nin bu konuyla alakalı pek çok

örneğini kitabına almıştır. Yazar, mutlakın mukayyede kıyas yoluyla hamledilmesi, ta'lil, nassın muhtemel yorumlarından birini kıyas ile destekleme, hüküm içi boşluğun doldurulmasında kıyastan yararlanma, kıyas-mefhûmi muhâlif ilişkisi konularında Şafî'nin ve Hanefî mezhep önderlerinin görüşlerini karşılaştırmış ve bu konuları örneklerle izah etmiştir.

Kitabın beşinci bölümünde “Şafî’de Kıyasın Genel Prensip İctihadı Bağlamında Kullanımı” ele alınmıştır. Yazar, ilk olarak genel prensip içtihadının mahiyeti, makâsıdu’ş-şerîa kavramı ile ilişkisi ve kapsamını izah etmiştir. Bu bağlamda genel prensip içtihadı ile kastedilenin, naslarda veya icmada hükmü yer almayan, kıyas yoluyla da (cüz’îden cüz’îye intikal suretiyle) çözümü mümkün olmayan meselelerin nassların bütününden elde edilmesiyle birlikte, İslam fikhının genel kural ve ilkelerinin hükme bağlanması yönünde bir içtihat olduğunu söylemektedir.

Yazar, genel prensip içtihadı terimiyle şu üç içtihat faaliyetinin kastedildiğini söyler: Birincisi; istihsan, istishâb, istislâh, sedd-i zerai’, örf gibi delillerdir. İkincisi; genel nitelikli bir nas tarafından açıklanan ve yahut nasların tümevarımla incelenmesi sonucunda ulaşılan ve fikhın bütününde geçerli olan genel kurallardır. Üçüncüsü; fikhın belirli bir müessesesine dair hükümlerin tümevarım yöntemi ile incelenmesi sonucunda elde edilen ve o müesseseye ilişkili olan genel kurallardır.

Son bölümde ise, Şafî’de genel prensip bağlamındaki uygulamalardan bahsedilmiştir. Yazar, Şafî’nin içtihatlarında yalnızca naklî deliller ve usulî kıyas yoluyla çözüme gitmeyip, bunun yanında genel prensip içtihadına da başvurduğunu ifade eder. Şafî’nin hüküm vermede esas aldığı bazı genel prensipleri, *el-Ümm*’ün detaylıca taranmasından sonra ortaya koyar. Bu prensipleri; bütün fikhî meselelerde geçerli olan genel prensipler, fikhın bazı alan ve konularında geçerli olan genel prensipler, nassın açık ifadesinden veya yorumundan elde edilen genel prensiplere dayalı içtihat örnekleri ve açıkça zikredilmeyen bir genel prensibe dayalı içtihat örnekleriyle izah eder. Nitekim Şafî’nin metodolojisinde istislah belirli şartlar altında delil kabul edilir. Şafî, istislahı Cüveynî’ye göre “sabit asılların mânalarına yakın olması şartı ile” kabul eder. Şafî’nin istislahı kabulde sahabe uygulamalarından etkilendiğini belirtir. Yazar, *el-Ümm*’den birçok örnek getirir. Şafî’nin sedd-i zerâi’

delilini kabul etmezken hüküm vermede bazen bu delili kullandığını belirtmiştir. Böyle bir uygulamaya gitmesi onun zâhiri esas alma düşüncesiyle açıklanabilir. Yazar da bu delile ilişkin örnek uygulamaları, kitabına almıştır. Duman'a göre Şafî'nin istihsana yönelttiği tenkidler, bunun ehil olmayanlar elinde kötüye kullanılabilme ihtimalini bertaraf etmek içindir. İstishab deliller içinde ismen yer almasa da pratikte kıyas formunda ya da doğrudan kullanılmıştır.

Nass ve icma'nın bulunmadığı durumda Şafî örfü dikkate almıştır. Kesin bilginin elde edilmesinin mümkün olmadığı durumlarda galip zanna göre hareket etmiştir. Duruma göre tecrübe, onun tarafından hüküm vermede delil olarak kabul edilmiştir. Çoğunluğun görüşünü dikkate alma, yine Şafî'nin kullandığı delillerden bir diğeridir.

Bu çalışmada yazar, hedefine ulaşmasının yanı sıra Şafî'nin kıyas konusundaki görüşlerini detaylı bir şekilde izah etmiştir ve meseleyi, zihinlerde soru işareti bırakmayacak derecede örneklerle açıklamıştır. Yazar, Şafî'nin kıyas kavramı ile anlatmak istediği şeyin, günümüz fıkıh literatüründeki kıyas olmadığını, onun iki büyük eseri *er-Risâle* ve *el-Ümm* başta olmak üzere pek çok kaynaktan faydalanarak ortaya koymuştur.

Bu kitap Şafî'nin, farklı şahıs ve ekollerin kıyas hakkındaki görüşleriyle yapılacak mukayesede bir köşe taşı olarak kabul edilebilir. Ayrıca eseri, fıkıh alanında kıyas konusunda okunması gereken bir kaynak olarak gösterebiliriz. Bununla birlikte bu çalışma “Şafî'nin Kıyas Anlayışı” konusunda bir perspektif oluşturmaktadır. Özellikle İslam Hukuku'nun usul kısmında bu mesele can alıcı noktayı vurgulamaktadır.